

Iraklı Şair Abdulmuhsin El-Kâzımî'nin Şiirlerinde Vatan ve Bağımsızlık

Homeland and Independence in The Poetry of The Irai Abdulmuhsin Al-Kâzımî

Fuat DAŞ¹

ÖZ

Abdulmuhsin el-Kâzımî modern Irak şiirinin önde gelen şairleri arasındadır. Gençlik yıllarına kadar Irak'ta yaşamış, mevcut hükümete yönelik muhalif düşüncelerinden dolayı Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştır. Mısır'da yaşadığı süre boyunca birçok siyaset adamıyla, yazar ve şairle dostluklar kurmuş ve dönemin önde gelen şairleri arasına girmeyi başarmıştır. Yaşadığı dönemde Arap toplumunun sorunlarını irdelediği birçok siyasi ve toplumsal temalı şiirler kaleme almış, başta Irak halkı olmak üzere bütün Arap halklarının yaşadığı problemleri dile getirmiştir. Bu makalede; Kâzımî'nin vatan ve bağımsızlık temalı şiirleri ele alınmış, hayatı, şairliği ve şiirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Vatan temalı şiirleri yapılan incelemeler neticesinde vatana özlem ve vatan uğrunda şehit olmak açısından incelenmiştir. Kâzımî bu şiirlerinde genç yaşta ayrılmak zorunda kaldığı Irak'a, dostlarına, ailesine özlemine dile getirmiş, vatan hasretini hüznün dolu beyitlerle yansıtmıştır. Bağımsızlık hakkında söylediği şiirleri ise bağımsızlık için mücadele ve sömürge güçlerine karşı birlik olma açısından ele alınmıştır. Bağımsızlık mücadelesinde vatan uğruna şehit olmayı teşvik etmiş, şehitlik ve şehadet kavramlarını yüceltmıştır. Nitekim şair, bu şiirlerinde manda yönetimleri kisvesi altında sömürülen Arap halklarını bağımsızlık mücadelesi vermeye çağırmış, birlik içinde verilen mücadeleyle bağımsızlığın kazanılabileceğini dile getirmiştir. Milliyetçi kimliğiyle ön plana çıkan Kâzımî, bütün Arapların tek vatan ve tek bayrak altında toplanması gerektiği savını kendisine gaye edinmiştir. Bundan dolayı dönemin yazın dünyasında kendisine Şâ'iru'l-'Arab (Arapların Şairi) unvanı verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Irak Şiiri, Abdulmuhsin el-Kâzımî, Vatan, Bağımsızlık

ABSTRACT

Abdulmuhsin al-Kâzımî is one of the leading poets of modern Iraqi poetry. He had lived in Iraq in his youth until he had to immigrate to Egypt due to his oppositional thoughts to the government of the time. During his time in Egypt, he established friendships with many politicians, writers, and poets and managed to become one of the leading poets of the period. He wrote many politically and socially themed poems in which he examined the problems of the Arab society and expressed the problems experienced by all Arab peoples, especially Iraqis.

¹Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Bartın, Türkiye

ORCID: F.D. 0000-0003-1088-2177

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fuat DAŞ (Dr. Öğr. Üyesi),
Bartın Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
Yabancı Diller Bölümü, Bartın, Türkiye
E-posta: fuatdas@windowslive.com

Başvuru/Submitted: 13.12.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:

04.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

28.01.2023

Kabul/Accepted: 29.01.2023

Atıf/Citation: Das, Fuat. "Iraklı Şair Abdulmuhsin El-Kâzımî'nin Şiirlerinde Vatan ve Bağımsızlık." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 109-131.
<https://doi.org/10.26650/jos.1218385>

This article discusses Kâzîmî's poems that contain the themes of homeland and independence and provides information about his life and poetry. The article examines his poems containing the theme of homeland in terms of longing for the homeland and being a martyr for the sake of the homeland. In these poems, Kâzîmî expressed his longing for Iraq and his friends and family that he had to leave at a young age, reflecting his homesickness with sad verses. The article then evaluates his poems about independence through the themes of struggle for independence and unity against colonial powers. He also encouraged martyrdom for the sake of the homeland in the struggle for independence and glorified the concepts of martyrdom and sacrifice. In fact, the poet called upon the Arab peoples who'd been exploited under the guise of the mandate to fight for independence in these poems and stated that independence can be gained by struggling in unity. Kâzîmî became prominent for his nationalist identity and made arguing for the need for all Arabs to gather under one homeland and one flag his aim, and the literary world of the period gave him the title of *Şâ'iru'l-'Arab* [Poet of the Arabs] for this.

Keywords: Arabic Literature, Iraqi Poetry, Abdulmuhsin al-Kâzîmî, Homeland, Independence

EXTENDED ABSTRACT

Abdulmuhsin al-Kâzîmî is one of the pioneers of modern Iraqi poetry. Kâzîmî grew up in a wealthy family. Although his father directed him toward trade as his ancestral profession, Kâzîmî was more interested in literature from an early age. He participated in the poetry assemblies of the leading poets of the period and had his first poetic experiences with the poems he sang there. In his early years of poetry, he did not go beyond traditional subjects and themes with the influence of the poets around him as well as the Arab poets of old. His first poetic outputs were the ghazals he sang in the form of long odes, the elegies he composed for the scholars of the period, and the eulogies he wrote for his friends. However, after meeting Jamal al-Din Afghânî (1838-1897), one of the 20th-century intellectuals and politicians who'd come to Baghdad as an exile and affected the Islamic awakening, Kâzîmî became influenced by his thoughts and then began to examine social problems through his poetry. He adopted dissenting opinions toward the current government of the time and criticized the policies of the Iraqi government. As a result, he was forced to leave to Egypt.

Through the effect of the social and intellectual atmosphere in Egypt, he started to make a name for himself in the Arab world, in particular attracting the attention of the leading poets of the period with his poems in which he touched on the social and political problems of Arab society and succeeding in being counted among them. As a result of all of this, he used his politically themed poems to invite the Arab peoples to fight against all kinds of colonies and to unite under one homeland and one flag. Like many of his contemporary poets, he expressed the problems experienced by all Arab peoples, especially the Iraqi people, with the politically and socially themed poems he'd written during Arab's most turbulent times. He sang poems supporting every nation to fight for independence against Western colonization and encouraged these countries to become independent. He also participated in congresses that were held in this direction, conveying his ideas and thoughts before them with the odes he sang. In fact,

Kâzimî would become known as *Şâ'iru'l-'Arab* [Poet of the Arabs] in the literary world of the period due to his populist and nationalist identity and his attitude and love for Arab peoples.

This study discusses Kâzimî's poems containing the themes of homeland and independence and presents information about his life and poetry. The article examines his poems involving the theme of homeland in terms of longing for homeland and being a martyr for the sake of the homeland. The results of the research on his poems of longing for homeland show Kâzimî to tell about love of homeland and the sadness that befell his heart as soon as he'd left his homeland and to express his feelings of longing for his childhood years, friends, and family. In his poems involving the theme of martyrdom for the sake of the country, he is seen to encourage martyrdom for the sake of the homeland in the struggle for independence and to glorify the concepts of martyrdom and sacrifice, for according to him, to die for the sake of one's country is better than being exploited by someone else or living under their yoke. In addition, he criticized those who had not sacrificed for their homeland during the war and displayed contemptuous behaviors and attitudes toward them. All these things are reflected in the couplets of his poetry as a result of his love for nation and country. Kâzimî's poems about the homeland generally take place around these two themes. The article evaluates his poems about independence through the themes of fighting for independence and being united against colonial powers. As a matter of fact, the poet called upon the Arab peoples who'd been exploited under the guise of the mandate to fight for independence in these poems and stated that independence can be gained by struggling in unity. Although Kâzimî called on the Arabs, he was actually calling on all peoples under colonial rule to unite. He realistically reflected in these poems the difficulties experienced by the Arabs in particular and the Eastern peoples under colonial rule in general, as well as the sociological and psychological destruction their exploitation caused. He had actually been to many countries such as India, Iran, and Egypt and witnessed the destruction of colonial powers in these lands first hand.

Giriş

Irak, XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın ilk çeyreğinde birçok sosyo-kültürel ve siyasal değişime tanıklık eder. Eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması, basın-yayın alanındaki atılımlar, Türkiye ve diğer Arap ülkelerinden gelen ve bir kısmı Batı menşeli olan düşünce ve eğilimler, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet, akabinde İngilizlerin Irak işgali ve toplumun her kesiminin bu işgale karşı gösterdiği 1920 yılındaki halk ayaklanması Irak coğrafyasında bu değişimlerin önünü açar. Nitekim bütün bunların etkisi edebiyatta da yankılarını gösterir. Dönemin yazar ve şairleri, düşünürleri olup bitene duyarsız kalmayarak kalemlerini kâğıda her dokundurduklarında siyasal ve toplumsal problemlere değinir ve Irak halkının yaşadığı hemen her sorunu yazın dünyasına taşımaya çalışır. Bu dönemde roman, hikâye, tiyatro gibi edebî türler tam anlamıyla gelişmediği için bu problemler en fazla şiir beyitlerinde kendisine yer edinir.

Bu dönemde Irak şiiri, toplumsal ve siyasal değişimlerin etkisiyle yeni temaların, düşünce ve akımların uğrak yeri haline gelir ve Iraklı şairler önceki dönemlere nazaran insanı ve yaşadığı toplumu daha fazla merkeze alarak onların sorunlarıyla hem hal olur. Öyle ki; yoksulluk, kırsal bölgelerde yaşayan çiftçilerin sorunları, kadın hak ve özgürlükleri, eğitim-öğretim, batıl inançlar, geri kalmışlık, cehalet, sosyal eşitsizlik gibi başlıca toplumsal temalar şiir beyitlerinde en fazla yankılanan temalar olur. Bu toplumsal temaların yanı sıra 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ve akabinde cereyan eden siyasî olayların etkisiyle Arap milliyetçiliği, sömürge güçlerine karşı mücadele, vatan ve hürriyet gibi siyasî temalar da şiir beyitlerinde ele alınır. Cemil Sıdkî ez-Zehâvî (1863-1936), Ma'rûf er-Rusâfî (1877-1945), Muhammed Rızâ eş-Şebîbî (1889-1965), Ahmed es-Sâfî en-Necefî (1895-1978), Muhammed Mehdi el-Cevâhîrî (1900-1998) gibi isimler bu dönemin önde gelen şairleri olup divanlarında Irak toplumunun yaşadığı sosyal ve siyasî temaları realist bir şekilde yansıtır. Abdulmuhsin el-Kâzîmî de bu şairler grubunda yerini alır.

Kâzîmî çağdaşları gibi yaşadığı toplumun problemlerine şiirlerinde genişçe yer verir. Özellikle bazı siyasî sebeplerden dolayı ülkesi Irak'tan ayrılarak Mısır'a yerleştikten sonra onun şiirleri bütün Arap halklarının sorunlarını yansıtmaya başlar. Mısır'daki sosyal ve fikri atmosferin etkisi ve dostluk kurduğu Sa'd Zağlûl (1857-1927) Muhammed Abduh (1849-1905) gibi Arap toplumu üzerinde etkin olan düşünür ve siyasilerin tesiriyle şiirlerinde siyasî temalara daha fazla eğilim gösterir. Sadece Irak'ın ya da Mısır'ın yaşadığı değil, tüm Arap topraklarındaki siyasî çalkantılara, kırılmalara değinir. Sömürge güçlerine karşı Arap milliyetçiliğini ve Arap birliğini savunarak kitleler üzerinde etkin olmaya başlar. Suriye, Mısır gibi Arap ülkelerinde manda yönetimlerine karşı düzenlenen kongrelere katılarak kasideleriyle, fikirleriyle insanları bağımsızlığa teşvik eder. Arap birliğine hizmet eden birçok kişiye methiyeler ve mersiyeler dizer, geçmiş yüzyıllarda Arapların şaşalı dönemlerini sık sık dile getirerek hamasi duygularını içeren beyitler kaleme alır.

1. Hayatı

Tam adı Abdulmuhsin b. Muhammed b. Ali b. Muhsin b. Muhammed b. Sâlih b. Ali b. Hâdî en-Neha'î'dir. 1865 yılında Bağdat'ın ed-Dehhâne mahallesinde doğmuştur. Kâzîmiyye şehrinde yetiştiği için Kâzîmî nisbesiyle anılmıştır.¹ Ailesi Irak, İran, Afganistan gibi bölgeler arasında deri ticaretiyle uğraşmış ve o dönemde ticari merkezlerde Farsça yaygın bir dil olduğu için bu aile, Farsça *el-Bûst Furûş* (Tâciru'l-Cild/Deri Taciri) ismiyle tanınmıştır.² Kendisinin şu ifadelerinde de Farsçanın ticaret dili olduğunu anlamaktayız: *Ailem beni çocukluğumda Farsça öğrenmem için İranlı bir öğretmenin yanına gönderdi. Çünkü Iraklı tüccarların İran, Afganistan ve Hindistan'la ticari bağları vardı ve ticari merkezlerde yaygın olan dil Farsçaydı.*³ Zengin ve itibar sahibi olan bu ailenin evi, dönemin edebiyatçılarının, âlimlerinin uğrak yeri, fakirlerin sığınağı olmuştur. Ancak bu itibar ve zenginlik, Kâzîmî'nin dedesi Ali b. Muhsin'nin ölümünden ve çocukları arasında çıkan ihtilaflardan dolayı yavaş yavaş yok olup gitmiştir.⁴

Kâzîmî'nin düzenli bir okul hayatı olmamıştır ve kendisi için tutulan özel hocalardan da uzun süreli dersler almamıştır. Dedesi ticari işlerde kendisine yardım etsin diye onun Farsça eğitim almasını sağlamış, babası da ticaretle ve ziraatla uğraşmasını istemiştir.⁵ Ancak Kâzîmî bir süre bu işlerle meşgul olduktan sonra başarısız olunca kendisini tamamen ilim ve edebiyata vermiştir. Onun bu yöneliminde küçük yaşlarda gittiği dedesinin ilim meclislerinin, oradaki âlimlerin büyük bir etkisi olmuştur. Kendisi gibi şair olan kardeşi Muhammed Hüseyin el-Kâzîmî de onun edebiyata yönelmesine yardım etmiş, ona şiirler okumuş ve edebiyat kitapları tedarik etmiştir.⁶ Kâzîmî tefsir, fıkıh, felsefe kitaplarından çok edebiyat kitaplarına ve şiir divanlarına yönelmiş, denk geldikçe çevresindeki kütüphanelerde bulunan Arapça ve Farsça el yazmalarını okumuştur. Şair olan kardeşiyle birlikte yaz geceleri Dicle kıyısında gençler arasında düzenlenen şiir müsabakalarına katılarak edebî alandaki ilk deneyimlerini yaşamıştır.⁷ Bu şiir müsabakaları Kâzîmî'nin edebiyat alanında yetenekli olduğunu pekiştirmiş ve ona ilk şiir ürünlerini okuma fırsatı vermiştir.

Dönemin önde gelen düşünür ve edipleriyle tanışma fırsatı yakalayan Kâzîmî, bu kişilerin fikirlerinden etkilenip onlardan dersler almıştır. Şair es-Seyyid İbrahim et-Tabâtâ'î (1832-1901) de bu kişiler arasındadır. et-Tabâtâ'î 1887 yılında Kâzîmî'ye'yi ziyaret edip iki yıl burada kalmış ve Kâzîmî bu süre zarfında onun şiir meclislerine katılarak şiirlerini okumuş, ondan dersler almıştır. Öyle ki ömrünün sonuna kadar onun öğrencisi olmakla övünmüştür.⁸ XIX.

1 Hayreddin ez-Zirikli, *el-'A'lâm*, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 2002), 4:152; 'İmil Bedî' Yakub, *Mu'cemu's-şu'arâ'i munzu bed'i 'aşri'n-nahda*, (Beyrût: Dâru Sâdir, 2004), 2: 764.

2 Yusuf İzzeddin, *Şu'arâ'u'l-İrâk fi'l-karni'l-İsrîn*, (Bağdat: Matba'atu Es'ad, 1388/1969), 33.

3 Abdülkerim ed-Debbâğ, *Mevsû'atu's-şu'arâ'i'l-Kâzîmiyyîn*, (Irak: el-'Atabetu'l-Kâzîmiyyetu'l-Muqaddese, 2014), 5: 42.

4 İzzeddin, *Şu'arâ'u'l-İrâk fi'l-karni'l-İsrîn*, 33.

5 Muhsin Ğayyâd, *Şâ'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmi 'hayatuhu ve şî'ruhu'*, (Bağdat: Dâru'l-Hürriyet li'l-Taba'a, 1976), 20.

6 ed-Debbâğ, *Mevsû'atu's-şu'arâ'i'l-Kâzîmiyyîn*, 5: 42.

7 Ğayyâd, *Şâ'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmi 'hayatuhu ve şî'ruhu'*, 22.

8 Ğayyâd, *Şâ'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmi 'hayatuhu ve şî'ruhu'*, 24.

yüzyılın fikir ve siyaset adamlarından Cemâleddîn el-Efgânî (1838-1897) de Kâzîmî'nin düşünce dünyasında etkili olmuştur. el-Efgânî 1891 yılında İran'dan sürgün olarak Bağdat'a gelmiştir. Kâzîmî burada ona eşlik etmiş, onun reformist düşüncelerinden etkilenmiş, ondan bazı ilimler almıştır. el-Efgânî Bağdat'tan sürgün edilip gittikten sonra Kâzîmî ondan edindiği reformist düşüncelerin etkisiyle mevcut hükümeti alenen eleştirmeye başlamıştır. Bu eleştirilerinden dolayı can güvenliği risk altına girmiş ve şair, Bağdat'taki İran konsolosluğuna sığınmıştır. Buradan gizlice Basra'ya geçmiş ve oradan da birkaç ay kaldığı İran körfezinde yer alan Ebu Şîr'e geçmiştir. Bağdat'a tekrar dönmüş ve bir süre sonra tamamen Irak'tan ayrılıp İran'a akabinde Hindistan'a oradan da 1899 yılında Mısır'a geçmiştir. Mısır'dayken tekrar vatanına dönmek niyetinde olsa da yakalandığı hastalıktan dolayı Mısır'dan ayrılamamıştır.⁹

Mısır'a kendisiyle birlikte Hindistan'ın önde gelen Müslüman alimlerinden Zeynel Abidin el-Mazandarâni'den Muhammed Abduh'a mektup getirmiştir. Abduh mektubu okuduktan sonra Kâzîmî'ye hürmet gösterip Kahire'deki evinde ağırlamıştır.¹⁰ Abduh, geçim yapabilmesi için ona on cüneyh kadar maaş tahsis etmiş; ancak Abduh'un ölümünden sonra bu maaş kesilmiştir.¹¹ Kâzîmî, Abduh'un evindeyken Tunuslu göçmen şair Mahmud et-Tunûsî ile tanışmış ve et-Tunûsî'nin birkaç katlı evinin bir katına taşınmıştır. Burada güzel günler geçiren şair, et-Tunûsî'nin kızı Aişe ile evlenmiş ve çiftin dört tane çocuğu olmuştur.¹²

Mısır, Kâzîmî'nin yaşadığı dönemlerde edebî akımlar, Batı menşeli fikirler ve sosyo-kültürel atmosfer açısından Irak'tan daha öndeydi ve bütün bunlar Kâzîmî'nin düşünce dünyasının değişimine, gelişimine büyük etki etmişti. Öyle ki Mısır'da olmak onun hem Arap dünyasında tanınmasında hem de yeni fikirler, düşünce tarzları edinmesinde dönüm noktası olmuştur. Nitekim burada katıldığı ilim meclislerinde, siyasî konferanslarda birçok şair, edebiyatçı, siyasetçi ve düşünürle tanışmıştır. İrticalen okuduğu uzun şiirleriyle dönemin şairlerinin dikkatlerini cezbetmiş, onlardan saygı görmüş ve onlarla samimi dostluklar kurmuştur. Özellikle Arap milletinin bağımsızlığı için söylediği şiirler, kitleleri bağımsızlık mücadelesine teşvik edici beyitler sayesinde ünü bütün Arap topraklarına yayılmıştır. Mısır'da kaldığı sürece Ahmed Şevkî (1868-1932), İsmail Sabrî (1854-1923), Halîl Mutrân (1869-1949), Mahmud Sâmî el-Bârûdî (1839-1904), Hâfîz İbrahim (1871-1932), Corcî Zeydân (1861-1914), Mustafa Sâdık er-Rafî'î (1881-1937) gibi şair ve edebiyatçılarla; Muhammed Abduh, Sa'd Zağlûl gibi siyaset adamlarıyla dostluklar kurmuştur.

Kâzîmî Mısır'da âlimler ve edebiyatçılar arasında saygın bir konum elde etmesine ve herkesçe tanınmasına rağmen ömrünün son günlerinde maddî açıdan zor zamanlar geçirmiştir. Şiirleriyle gelir elde edememiş, kimseden yardım ve sadaka da kabul etmemiştir. Kendisine maaş

9 Rafa'îl Baţfî, *el-Edebu'l-'asrî fi'l-'Irakî'l-'Arabî 'el-kısmu'l-evvel manzûm'*, (Mısır: Hindâvî, 2017), 88; Mîr Basrî, *'A'lamu'l-'edeb fi'l-'Irakî'l-'hadîs*, (Londra: Dâru'l-Hikme, 1994), 1:66.

10 İzzeddin, *Şu'arâ'u'l-'Irâk fi'l-'karni'l-'iştirîn*, 35.

11 Celâl el-Hayyât, *eş-Şî'ru'l-'Irakî'l-'Hadîs 'merhaletun ve taţavvurun'*, (Lübnan: Dâru'r-Râ'idi'l-'Arabî, 1987), 85.

12 İzzeddin, *Şu'arâ'u'l-'Irâk fi'l-'karni'l-'iştirîn*, 35.

tahsis eden dostu Muhammed Abduh öldükten sonra hayatı sıkıntı ve hastalıklarla geçmiştir. Ömrünün son yıllarında durumu öyle kötü bir hal almıştı ki güvendiği, hoş vakitler geçirdiği dostları evinin yolunu bilmez olmuşlardı.¹³ Veliyyüddin Yeken (1873-1921) onun bu durumuyla ilgili şunları söylemiştir: *Abdulmuhsin el-Kâzîmî Irak'ın önde gelen şahsiyetlerindedir. O, eşsiz kasidelerin, güçlü kafiyelerin babasıdır. Mısır'a gelip keder dolu bir evde kalmış, zor zamanlar geçirmiştir. Mısır'da hiç kimse ona: Ey büyük edip, bugün nerede uyudun? diye sormamıştır.*¹⁴ Ömrünün son günlerini sefalet ve fakirlik içinde geçiren şair, 1935 yılında vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine birçok edip ve şair, üzüntüsünü dile getirmiş ve bazıları mersiyeyle dizmiştir. Iraklı şair Cemil Sıdkî ez-Zehâvî'nin onun ölümü üzerine söylediği mersiyesinin son beyitleri şöyledir.¹⁵:

يَا بُلْبُلُ الشَّمْرِاءِ مَا لَكَ صَائِباً مِنْ بَعْدِ تَغْرِيدِ بِشْرِغُوكَ مُشْجِحِ
قَدْ سَرَتْ قَبْلِي لِلرَّدى مُتَعَجِلاً وَلَعَلَّني بِكَ لِاحِثِقِ وَلَعَلَّني

*Ey şairlerin bülbülü! Hüzün saçan şiirlerini şakıdıktan sonra ne diye sustun.
Benden önce telaşla ölüme yürüdün, ah keşke peşi sıra sana yetişebilsem.*

2. Şairliği ve Şiirleri

Kâzîmî küçük yaşlardan itibaren şiire merak sarar. Ailesinin onu, ata mesleği olan ticarete teşvik etme çabalarına rağmen kendisini tamamen şiire ve edebiyata verir. Şair kardeşi Muhammed Hüseyin el-Kâzîmî ile yaşadığı bölgede gerçekleşen karşılıklı şiir atışma müsabakalarına katılır ve yavaş yavaş şairliğini gösterir. İlk şairlik yıllarında çevresindeki şairlerin ve eski Arap şairlerin etkisiyle geleneksel konuların ve temaların dışına çıkmaz. Uzun kasideler şeklinde söylediği gazeller, dönemin âlimlerine ve dostlarına yazdığı mersiye ve methiyeler ilk şiir ürünleri olur. Dolayısıyla söyleyebiliriz ki ilk şairlik deneyimine klasik kasidenin kalıplarına sadık kalarak ve çevresindeki büyük şairleri taklit ederek başlar. Toplumsal ve siyasî konulardan uzak bu ilk şairlik ürünleri, içerikten ziyade yansıttığı bedevî ruh, kullanılan klasik kasidedeki kavram ve ibareler, kasidelerin uzun soluklu olması gibi üslup özellikleriyle ön plana çıkar.

Yirmili yaşlara geldiğinde Kâzîmî'nin düşünce dünyasında değişimler meydana gelir. Bu değişimlerde Irak'a sürgün olarak gelen Cemâleddin el-Efgânî'nin fikirlerinin de etkisi olur. Şair artık "sanat toplum içindir" anlayışını benimser. Başta Araplar olmak üzere Müslüman toplumların içinde buldukları çıkmazı sorgular, halkın toplumsal ve siyasal problemlerini şiirlerine taşır ve bu problemlere kendince çözüm yolları sunar. Hayyât'ın da zikrettiği gibi onun şiirleri artık toplumsal reformu dile getirir, milletinin onuruyla terennüm eder. İnsanları dirilişe, kalkınmaya, hâkim olan iç çatışmalardan kurtulmaya davet eder.¹⁶ Nitekim Kâzîmî

13 İbrahim Şaban, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 210.

14 Basrî, 'A'lamu'l-edeb fi'l-Iraki'l-hadis, 1: 66.

15 Basrî, 'A'lamu'l-edeb fi'l-Iraki'l-hadis, 1: 68.

16 el-Hayyât, eş-Şi'ru'l-Iraki'l-hadis 'merhaletun ve ta'avvurun', 83.

hiçbir zaman kendisi için yaşamaz; Mısır, Irak hatta doğudaki bütün Araplarla bir bütün olarak yaşar. İnsanlar onun hisleriyle hissedip onun kalbiyle acı çeker; onun aklıyla düşünüp diliyle konuşur. Hiçbir şair onun kadar milletinin yaşamını, arzularını, ülkülerini bir ayna kadar apaçık bir şekilde yansıtmaz, nidalarına ve çağrılarına cevap vermez.¹⁷ Öyle ki; Seylan adasından sürgünden dönen ve Kâzîmî'yi tanıyıp onunla dostluk kuran Mahmud Sâmî el-Bârûdî'nin kendi dönemindeki şairleri tabakalara ayırdığı ve Kâzîmî'yi bu tabakalardan ayrı tuttuğu ve onun için “*O, şiirde tek başına bir ulustur*” ifadesini sarf ettiği söylenir.¹⁸ Mısır'ın önde gelen edebiyatçılarından Muhammed Tevfik el-Bekrî (1870-1932) ise el-Kâzîmî için “*O, Şerifer-Razî (ö. 406/1015) ve Mihyâr ed-Deylemî (ö. 428/1037) ikilisinden sonra gelen üçüncü şahsiyettir*” ifadesini söyleyerek şairliğine övgü yapar.¹⁹

Kâzîmî'nin şairlik kariyerinde dönüm noktası Mısır'la başlar. Zira kaderinde hayatı boyunca Irak'ta yaşamak olsaydı, araştırmayı hak eden kıymetli ürünler ortaya koyamaz, şiirleri Bağdat ve sınırlarını aşamazdı. Hiç kimsenin tanımadığı, bilinmeyen bir şair olarak ölür ve kendisiyle birlikte şiirleri de yok olurdu. Öyle ki, Cevâd eş-Şebîbî, Kâzîm el-Uzrî, Muhammed Hasan Ebî'l-Mehâsin gibi çağdaşlarının şöhreti yaşadıkları şehrin sınırını geçmemiştir. Ancak Kâzîmî Mısır'a gitmesiyle şöhreti yayılmış ve bütün Arap coğrafyası tarafından tanınmıştır.²⁰ Mısır gazetelerinde şiirleri bir bir yayımlandıktan sonra okurların beğenisini kazanmış, ediplerin dikkatini cezbedmiştir. Birçoğuyla dostluk kurmuş, bazıları kendisinden faydalanmıştır. Onu saygın bir makama yükseltip, birinci tabaka şairlerinden saymışlardır ve bir süre sonra bazı şairlerden büyük övgüler almıştır.²¹ Örneğin, Ahmed Şevkî onun Mısır'a gelişine ilgili şu ifadeleri sarf etmiştir: *Bu faziletli kişi Mısır'a geldiğinde Bağdat'tan İbn Hânî ülkemize gelmiş gibiydi. Burayı insanın meskeni yaptı ve edebiyat ilmiyle kuşattı. Methiyeleri ve fahriyeleri son derece mükemmel ve cezbediciydi.*²²

Kâzîmî gerek Irak'ta gerek Mısır'da yaşadığı süre zarfında hiçbir zaman yöneticilerin yanında duran bir şair olmamıştır; aksine Muhammed Abduh, Sa'd Zağlûl gibi muhalif düşünürlerin safında, onlarla yürümüştür. Şiirleriyle Arap milletinin kaygılarını dile getirmiş, birlik çağrısında bulunmuş ve tarih sahnesinde Arapların en parlak olduğu dönemlerin tekrar gelmesini arzulamıştır.²³ Hatta bu doğrultuda milliyetçilik düşüncelerini dile getirdiği şiirleriyle *Suriye Birlik Partisi'ne* (Hizbu'l-İttihâdî'l-Suriyyi) destek vermiş, Doğu toplumlarının meselelerini ele alan Doğulu ve Mısırlı öncü şahsiyetlerin Kahire'de kurduğu Doğu Birlik Cemiyeti'ne (*Cem'iyetu'r-Râbitati's-Şarkıyye*) katkılarda bulunmuştur.²⁴ Dolayısıyla modern Irak şiirinde

17 Abdurrahim Muhammed Ali, *el-Kâzîmî şâ'iru'l-kifâhi'l-'Arabıyyi'l-hâlid*, (Necf: Matba'atü'l-Garî'l-Hadise, 1961), 41.

18 Basrî, *A'lamu'l-edeb fi'l-İraki'l-hadis*, 1: 66.

19 Rafa'îl Battî, “Mukaddime”, *Divânu'l-Kâzîmî 'Şa'iru'l-'Arab'* içinde, nşr. Hikmet Çadrcı, (İskenderiyye: Dâru lhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1948), 2: 5.

20 Ğayyâd, *Şâ'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmî 'hayatuhu ve şî'ruhu'*, 24.

21 Battî, “Mukaddime”, 2: 5.

22 İzzeddin, *Şu'arâ'u'l-İrâk fi'l-karni'l-'İsrîn*, 36.

23 İzzeddin, *Şu'arâ'u'l-İrâk fi'l-karni'l-'İsrîn*, 39.

24 Battî, “Mukaddime”, 2: 5.

Arap milliyetçiliğini savunan şairlerin ilklerindedir. Şiirlerinde ele aldığı bu yeni konu, onun şiir dilinde ve anlatımında bir değişiklik meydana getirmemiş, bu konuyu geleneksel tarzda ele almıştır. Milliyetçilik duygularını kendi kuşağının umut ve güvenini yüklenen şahsiyetlere zaman zaman geleneksel üslupla söylediği methiye ve fahriyelerinin bünyesinde yansıtmış ve insanlarda bedevî kahramanlık ruhu uyandırmaya çabalamıştır. Böylece modern dönemde vatan mücadelesi için canlı bir sahneyi andıran milliyetçi içerikli şiirler söylemiştir.²⁵ Nitekim onun bu aşırı milliyetçilik duygusu ulaşılmaz bir gaye, erişilmez bir ülkü olmuştur. Bu türden şiirlerini yalın üslup tarzıyla ve kıvrak zekasıyla farklı farklı biçimlerde yansıtmıştır.²⁶ Ancak Kâzîmî milliyetçi yönünü yansıtmaya hususunda bazen ileriye kaçan beyitler de kaleme almıştır.²⁷

فِيمَا اسْتَمَحَقُوا فِي الْعَالِي جَدَلُ	الْمَجْدُ ارْتَهَهُمُ الْحَالُ وَمَا
شَبَّوْا وَشَابُوا وَبَعْدَمَا أَكْتَهَلُوا	لَيْتَ الْأَنَامُ حِمِّيَعُهُمْ عَرَبُ
عِرْقُ بِذَلِكَ الْأَصْلِ يَنْصِرِلُ	أَوْ لَيْتَ كُلِّ الْمَالِكِينَ هَلُمَّ

(Arapların) helal mirasıdır şeref, saygınlık hak etmelerinde yoktur ihtilaf.

Ah keşke genç, orta yaşlı, yaşlı bütün herkes Arap olsa!

Bütün hükümdarların bu asil soya dayanan bir bağı olsa!

Kâzîmî, üslubundaki sağlamlık ve lafızlarındaki açıklık bakımından klasik dönem şairlerle aynı tarzda kasideler söylemiş olsa da şiirlerinin muğlaklık ve karmaşıklaktan uzak olmasıyla bu şairlerin çoğundan farklı bir tarz takındığını yansıtmıştır. Çağdaş şairlerle kıyaslandığında ise Kâzîmî'yi farklı kılan en önemli unsur; hiç duraksamadan, takılmadan irticalen şiir söylemesi olmuştur. İrticalen söylediği şiirler her ne kadar uzun olsa da üslup bakımından diğer şiirlerindeki üslubundan farklılık arz etmemiştir. Bu türden kasidelerinde sağlam bir üslup sergilemiş, ilk beyitlerle son beyitler arasındaki uyumu daima muhafaza etmiştir. Söylenabilir ki; bazı klasik şairler dışında hiç kimse irticalen şiir söyleme alanında onunla yarışmamıştır.²⁸ Öyle ki; Rafa'îl Battî (1901-1956) onun bu meziyetiyle ilgili şunları ifade etmiştir: *Kâzîmî'yi farklı kılan, onu rakiplerinden üstün tutan meziyet, tek solukta irticalen şiir söylemesidir. İrticalen iki ya da dört beyit söylediğinde duraksamaz, bazen onlarca beyit söyler; bu sayı bazen yüzü de aşar. Dolayısıyla edebiyat tarihi kitapları bu alanda onun üstün bir kabiliyete sahip olduğunu zikreder.*²⁹

Kâzîmî, Mısır'da kültür seviyesi yüksek bir çevrede yaşamasına rağmen onun şiirleri, çağının kültürel yaşantısının yanı sıra çöl hayatının, bedevî yaşam tarzının izlerini de yansıtmıştır.³⁰ Nitekim o, küçük yaşlardan itibaren klasik şairlere ait kasideler okumuş, yaklaşık olarak on

25 Selma el-Ḥaḍrâ'u el-Cuyûsî, *el-İtticâhât ve'l-harekât fi 'ş-şî'ri'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, Trc. Abdulvahid Lu'lu'e, (Beyrut: Merkezi Dirasatî'l-Vahdeti'l-Arabîyye, 2007), 238.

26 Mehdî el-Bîr, *el-Kâzîmî*, (Bağdat: Matba'atu'z-Za'îm, 1961), 44.

27 Abdulmuhsin el-Kâzîmî, *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, nşr. Hikmet Çadircı, (Dimaşk: Matba'atu İbn Zeydün, 1940), 1: 146.

28 Abdulkadir el-Mağribî, "Mukaddime", *Divânu'l-Kâzîmî 'Şa'iru'l-'Arab'* içinde, nşr. Hikmet Çadircı, (İskenderiyye: Dâru l-hyâ'i'l-Kutubi'l-Arabîyye, 1948), 2: 15.

29 Battî, "Mukaddime", 2: 8.

30 el-Bîr, *el-Kâzîmî*, 44.

iki bin kadarını ezberlemiştir.³¹ Eskiye olan bu ilgisi, onun şiir beyitlerine de yansımıştır. Bazı kasidelerinde garip kelimelere yer vermiş ve okurun sözlükler olmadan bu beyitleri anlamasını güçleştirmiştir. Eskiye taklidi şairin sadece şiir lafızlarına yansımamıştır. O, bazı kasidelerine cahiliye şairleri gibi başlangıç yapmış, sevgililerin ardından ağlama, sevgilinin obasına ait kalıntıların yanında durup eski günleri yad etme, güzel günlere özlem duyma gibi klasik beyitlere benzer beyitler kaleme almıştır. Ayrıca methiye, mersiye gibi geleneksel konular çerçevesinde kaleme aldığı bazı kasidelerinde mübalağalı bir üslup takınmış ve zaman zaman mana tekrarları da yapmıştır.

3. Kâzîmî'nin Şiirlerinde Vatan

3. 1. Vatan Özlemi

Arap şiirinde klasik dönemden itibaren vatana özlem teması önemli bir yer işgal etmiştir. Zira vatan hasreti çeken şairlerin bu tema etrafında cereyan eden beyitler kaleme alması gayet tabidir. Nitekim insanın doğup büyüdüğü yere olan sevgisi, onun tabiatında, fitratında var olan bir duygudur. Toplumdaki statüsü, kültür ve refah seviyesi her ne olursa olsun çocukluğunu, gençliğini geçirdiği yere özlemi hiçbir zaman bitmez. Özellikle varoluşlarını doğup büyüdükleri yerlerde gerçekleştiren şairler, gurbet yaşadıkları mekanlarda karşılaştıkları maddi-manevi zorluklar neticesinde vatanlarına özlem duygusunu daima beyitlerine taşır ve vatan hayaliyle yaşayıp düşünce dünyalarında sevdiklerine, anılarına olan hasretle günlerini geçirir. Bundan dolayı vatan özlemi gurbette yaşayan hemen her şairin mısralarına yansımıştır.

Modern dönemde siyasî sebeplerden dolayı birçok muhalif şair mevcut yönetimlerce uğradıkları baskılardan dolayı vatanlarından sürülmüş yahut vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Kâzîmî de gerek yaşadığı toplumun sorunlarını irdelemeye başlamasıyla gerekse Cemâleddîn el-Efgânî'nin düşüncelerinin tesiriyle edindiği muhalif fikirlerden dolayı yönetimin hedefinde olmuştur. O, her ne kadar yönetim tarafından sürgün edilmemiş olsa da can güvenliğinin riske gireceği kanısıyla Irak'ı terk edip Mısır'a yerleşmiş ve çağdaşı birçok şair gibi sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır. Ancak çağdaşlarının birçoğundan farkı; onlar sürgünden vatanlarına dönerken Kâzîmî sağlık sebeplerinden dolayı Irak'a dönememiş, Mısır'da yaşamak zorunda kalmıştır. Kâzîmî'nin Irak'ı terk etmeden önceki şiirlerinde vatan temasına rastlanmazken Mısır'daki şiirlerinin birçoğunda doğrudan ya da dolaylı olarak bu tema yer edinmiştir. Öyle ki Abdulkuddus el-Ensârî bu konu hakkında şöyle der: *Şunları söyleyerek mübalağa yaptığıma inanmıyorum. Kâzîmî'nin divanındaki şiirlerinin çoğunluğu vatan temalı kasidelerden ve parça parça beyitlerden oluşur. Ya şiirin tamamı vatan temalıdır ya da bir kısmında bu temadan bahsetmiştir. İster gazel ister methiye konulu olsun bu şiirler açık ya da örtük şekilde vatan temasıyla ilintilidir.*³² Vatan temalı şiirlerinin geneline ise özlem ve hasret duyguları hâkimdir.

31 Sa'd Mihâil, *Adâbu'l-'asr fi şu'arâ'i'ş-Şâm ve'l-İrâk ve Mısır*, (Mısır: Matba'atu'l-Umrân, t.y.), 179.

32 Abdulkuddus el-Ensârî, *Erba'tu eyyâm ma'a Şâ'iri'l-'Arab 'Abdulmuhsin el-Kâzîmî'*, (By., 1968), 111.

Kâzımî vatanından ayrılır ayrılmaz kalbine çöken hüznü şiirlerinde yansıtmaya başlar ve bu hüznün onun özlem duygularının adeta kaynağı olur. *Rihle Mısır* (Mısır'a Yolculuk) adlı kasidesinde vatanından ayrıldığında içine düştüğü hüznü, ona özlemine ilk beyitlerinde şöyle anlatır:³³

جَوَى أُوذَى بِقَلْبِكَ أَمْ وَجِبْتُ غَدَاةً حَدَا بِكَ الْحَادِي الطَّرُوبُ
بُعْدَتْ عَنِ الدِّيَارِ وَصِرْتُ تَدْعُو عَلَيَّ الْبُعْدِ الدِّيَارِ وَلَا مُجِيبُ
فِي مِصْرٍ أَرَاكَ وَأَنْتَ لَهَا وَقَلْبُكَ فِي الْعِرَاقِ جَوَى يَدُوبُ

*Seher vakti neşeli kervanbaşı yol aldığında seninle, harap etti kalbini hüznün ve acı.
Ayrı düştün vatanından ve gurbet elde seslendin ona; ama karşılık veren olmadı.
Irak'tadır özlem acısıyla tükenen kalbin, Mısır'da neşeli halde görsem de seni.*

Kâzımî Mısır'da yaşadığı uzun yıllar boyunca hiçbir zaman vatani Irak'ı unutmamıştır. Daima buraya, buranın mahallelerine, evlerine, insanına özlem duymuş, bir gün tekrar döneceğini ve Irak'ta yaşayacağını temenni etmiştir. Ruhunda vatanına olan bu özlem artarak güçlenmiş ve tesiri gün geçtikçe derinleşmiştir. Mısır'da elde ettiği başarı, burada kazandığı büyük şöhret onun vatanına özleminin önüne geçmemiş ya da özlemini hafifletmemiştir. Hatta vatana özlem, onun şiirlerinde en belirgin temalardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.³⁴ Öyle ki her fırsatta dostlarına, ailesine, yaşadığı meskenlere özlemini dile getirmiştir. Dostlarına duyduğu özlemle onlara övgüler yağdırmış, onları gökyüzündeki yıldızlarla bir tutmuştur. Bağdat'a ve anılarının geçtiği Bağdat'ın bir mahallesi olan Kerh'e ise hasretini daima beyitlerinde zikretmiştir:³⁵

بَاهِرٌ صَوُّهَا نُجُومَ السَّمَاءِ أَيُّهَا الْأَرْضُ أَنْ فِيكَ نُجُومًا
شُبُهَاتُ الْأَكْوَادِ وَالْأَقْدَاءِ تَتَجَلَّى فِي كُلِّ حِينٍ فَتَجَلَّى
إِذَا تَرَاهُ، أَحْسِبُ بِهِ ضِيَاءَ بَضِيَاءٍ تَغْشَوُ لَهُ كُلَّ عَيْنٍ
نَا عَلَيْهِمَا جَلَابِيبَ الظُّلَمَاءِ كَمْ سَرَيْنَا عَلَيَّ سَنَاها وَمَرْقُ
خَ وَمَقْفُو لِسَانِي الزُّرَّاءِ أَيُّهَا الْقَلْبُ كَمْ نَحْنُ إِلَى الْكَرِّ

*Ey yeryüzü! Parlaktır senin yıldızların, gökyüzündeki yıldızlar kadar.
Yok olur bütün kasvet ve toz duman, parladıkları her zaman.
Kendisine bakan gözleri kör eder ışıltısıyla, ne güzel bir ışıltıdır bu.
Bu yıldızlarla geceleysin nice kez yol aldık, karanlığın örtülerini yırttık.
Ey yüreğim! Kerh'i ve Bağdat'ta yaşayanları ne de çok özledin.*

Kâzımî'nin vatan aşkı, vatan özlemi yüreğine öylesine işlemiştir ki; vatanıyla arasındaki duygusal bağı, Mecnun'un Leyla'ya olan aşkına benzetmiştir. Bedenen her ne kadar sevdiğinden ayrı düşmüş olsa da kalbinin her daim Leyla'sında olduğunu, yani doğup büyüdüğü vatani Irak'ta olduğunu zikretmiştir. Bu doğrultuda Enîn ve Henîn (Feryat ve Özlem) adlı kasidesinde şöyle söylemektedir:³⁶

33 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 63.

34 Ğayyâd, *Şa'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzımî 'hayatuhu ve şî'ruhu'*, 175.

35 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 56.

36 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 135.

يَرَانِي بِحَبْرٍ مَجْبُورًا
تَنْبُوءِ عَنْهَا الدَّبَابُ وَالْأَهْلُ
فِي حَبِيئِي خَوَاشِيَا وَمُتُونًا
فَقُودَادِي فِي الْكَوْبُخِ ظَلْمًا زَهِيدًا
أَنْ أَنَادِي رَفَاقِي الْأَقْدَمِينَ
وَاسْتَعْمُونَا عَلَيَّ الْحَبِيئِينَ حَبِيئًا
قَدْ قَضَيْنَا الزَّمَانَ مُهْرُومِينَ

مَنْ يَكُنِي عَنِ الْعِرَاقِ لَيْلًا
إِنْ لِي فِي الْعِرَاقِ دَارًا وَأَهْلًا
إِنْ أَرَدْتُمْ شَرْحَ الْمَسْأَلَةِ فَاقْرَؤُوهُ
أَنْ يَكُنْ بَاتٍ فِي الْكِنَانَةِ جَسْمِي
أَرْفَاقَ الصَّبَا وَلَيْسَ حَرَامًا
فَرْتُونَا مِنْكُمْ فَفِي الْبُعْدِ هَجْرًا
أَرْوْنَا تَلْكَ الْوَجُوهَ فَوَابًا

Leyla'sı Irak olan kişi, Mecnun'a döndüğümü görür Irak'ın aşkıdan.

Irak'ta sahip olduğum evim ve ailem, ayrı düştü evlerden ve ailelerden.

Eğer isterseniz benden aşkın izahını, sayfa sayfa okuyun onu yüzümden.

Şu bedenim Mısır topraklarında olsa da yüreğim tutsaktır hala Kerh'te.

Ey çocukluk dostlarım! Eski dostlarıma haykırmakta yoktur bir mahsur:

Bizi kendinize yaklaşırın, uzakta gurbet var ve birbirimizi özlediğimizi iştin.

Gösterin dostların yüzlerini, (onlardan) mahrum uzun zamanlar geçirdik biz.

Kâzîmî, Mısır'ı ziyaret eden Iraklı hemşerileriyle görüşmeyi çok severdi. Onlarla bir araya gelip muhabbet etmeyi, onlara hizmet edip yol yordam göstermeyi canı gönülden yapardı. Irak'tan gelen devlet erkanından kişilere hürmet eder, onlarla Irak'ın geleceği hakkında fikir alışverişi yapar, Irak'ın Batı sömürgesinden nasıl kurtulacağı hususunda düşüncelerini beyan ederdi. Her ne kadar vatanından uzak olsa da vatanının bağımsızlığını her daim düşünür ve bu doğrultuda bağımsızlık için mücadele ve direniş çağrılarında bulunurdu.³⁷ Vatanının geleceği için kaygılanır, zorluklarla mücadele eden halkının yaşadıklarını derinden hissederdi. Bütün bunlar şairin vatanına sevgisinin ve özleminin birer göstergesiydi. Öyle ki, vatanına özlemine dile getirdiği bazı beyitler de şöyle söyler:³⁸

يُغَسَّرُ مِنْهَا مَا أَرَادَ الْمُفَيِّرُ
تَطْلُبُ إِلَى تَلْكَ الْبِقَاعِ إِلَى الْبِقَاعِ
حَبِيئًا إِلَى الزُّوْرَاءِ حَبِيئًا إِلَى الصَّبَا
يَعْشِي بِهَا تَلْكَ الْقُرَى وَالِي الْبِقَاعِ
وَيَا لَيْتَنِي فِي ذَلِكَ التُّرْبِ أَقْبَرُ
مَشِيئِي فِي الْحَالِ بْنِ أَشْكَو وَأَشْكُرُ

أَبْعَادًا، لَا فَاتَتْكَ مِنِّي تَحِيَّةٌ
حَبِيئًا إِلَى تَلْكَ الْبِقَاعِ، إِلَى الْبِقَاعِ
حَبِيئًا إِلَى الزُّوْرَاءِ حَبِيئًا إِلَى الصَّبَا
حَبِيئًا تَلْكَ الْقُرَى وَالِي الْبِقَاعِ
حَبِيئًا إِلَى أَرْضِ حَبِيئَتِ بَرْهَمَا
هُنَاكَ شَبَابِي قَدْ تَقَصَّصَى وَهَاهُنَا

Bağdat! Umarım ulaşır selamım ve anlatanın isteği anlaşılır bu selamla:

O topraklardır özlem, güzel olana, pürü pak olana.

Bağdat'adır özlem, çocukluğa, güzel olan kavuşmaya.

Oradaki köylere, o köylerde geceleyip sabah uyananlara.

Toprağında hayat bulduğum memlekete, ah keşke gömülsem o toprağa.

Gençliğim orada geçti, yaşlılığım burada, şükürüm de var şikâyetim de bu iki duruma.

37 Gayyâd, Şa'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmî 'hayatuhu ve şî'ruhu', 177.

38 el-Kâzîmî, Divânü'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab', 1: 249.

3. 2. Vatan Uğruna Feda Olma

Müslüman toplumlarda vatan uğruna ya da Allah yolunda şehit olmak kutsal sayılmıştır. Dolayısıyla İslam dininin zuhurundan itibaren şairler, şehadet ve şehit kavramlarını şiirlerinde ele almış, Kur'ân ayetleri ve hadîsler doğrultusunda şehitlik makamını yüceltmıştır. Müslüman şehitleri anlattıkları, onlara saygı gösterdikleri en güzel mersiyelerini söylemişlerdir. Nitekim Arap şairlerin divanlarını incelediğimizde vatan uğruna şehit olmak ve şahadet temaları etrafında cereyan eden, şehitlerin hikâyelerini anlatan, savaş meydanlarında kahramanlıklarını destanlaştıran sayısız kaside yazılmıştır.³⁹ Her şair bu kavramları kendisine has üslubu ve tavrıyla ele alarak şiirlerine taşımıştır. Kimi şair, insanları vatan için şehit olmaya davet ederken, kimi şair de şehadeti vatanın sonsuza dek var olması yolunda kararlılığın bir sembolü olarak saymıştır. Bu doğrultuda yazılan şiirler hem Müslüman toplumların şehadet makamına gösterdikleri saygıyı yansıtmış hem de vatanlarına olan sevginin göstergesi olmuştur.

Klasik dönemde olduğu gibi modern dönemde de şairler, vatan uğruna feda olma temasını şiirlerinde işlemiştir. Kâzımî de bu şairlerden biri olup gerek Batı sömürgesine karşı gösterilen isyanlarda gerekse meydana gelen savaşlarda vatan uğruna ölmeyi sıkça ele almıştır. Nitekim Kâzımî vatan ve millet aşığı bir şair olduğu için mensup olduğu inanç çerçevesinde şehit, şehadet kavramlarını işlemesi kadar doğal bir şey yoktur. Hatta realist bir üsluba sahip olduğu için vatanın bağımsızlığı doğrultusunda meydana gelen siyasî olaylar neticesinde, ölen kişilere karşı Müslüman halkın takındığı davranış ve tutumların aynısını şiirlerinde takınarak bu halk gibi şehit olmayı, şehadeti yüceltmıştır. Bağımsızlık ve hürriyet için ölmeyi yücelttiği gibi bunun tam tersi tutum ve davranışları yerdığı de olmuştur. Ona göre boyunduruk altında yaşamaktan ve öteki tarafından sömürülmeğe vatanın bir avuç toprağı için ölmek daha evladır. Şu beyitlerinde vatanına karşı umursamaz olanları birer ölü, vatan uğruna ölenleri ise ölümsüz olarak nitelemiş, vatani ruha, üstünde yaşayanları ise bedene benzeterek beden ve ruhun ancak birlikte var olacağını zikretmiştir:⁴⁰

فَخَرَّمْ مُسِيْرًا تَغِيْدُ	يَا قَاتِلِمْ إِنْ تَهْ أَوْنُوا
فَدَاكَ مَيِّتًا يُلْحَدُ	مَنْ نَامَ عَنَّا أَوْطَانَهُ
فَهُوَ خَيْرٌ يُّنَجِّئُ	وَمَنْ يَمُوتُ دُونَ حِمَاهِ
أَهْلًا وَهُوَ إِلَّا الْجَسَدُ	الْوَطَنُ الْرُوحُ وَوَتَا
عَنْ رُوحِهِ وَيَرْفُقُ	وَكَيْفَ يَسُودُ هُوَ بَدَنُ

*Ey halkım! Eğer umursamaz davranırsanız özgürlüğünüz köle olur.
Kim vatanını düşünmezse, o kişi toprağa gömülmüş ölüdür,
Kim vatan uğruna canını verirse, o kişi yüceltilmiş ölümsüz.
Vatan ruhtur, onun üzerinde yaşayan insanlar ise birer beden,
Ruhuna nasıl olurda kayıtsız kalır ve umursamaz olur beden.*

39 Emîr Mukaddem Muttakî, "eş-Şehâdetu ve 'ş-şehîd fi 'ş-şî'ri'l-Arabiyyi'l-mu'âsir", *Afâku'l-Hadâratî'l-İslâmiyye: Akâdemîyyetu'l-'Ulûmî'l-İnsâniyye ve'd-Dirâseti's-Sekâfe Dergisi* 14, sy. 1 (2011): 85-86.

40 el-Kâzımî, *Divânü'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab*, 1: 219.

Kâzîmî, Suriye Birlik Partisi'nin (Hizbu'l-İttihâdî'l-Suriyyi) birçok oturumuna katılır ve Batı sömürgesi altında olan bütün Müslüman halklara bağımsızlık ve özgürlük uğruna mücadele çağrısında bulunur. Bu oturumlarda söylediği beyitler, Fransız mandasına karşı bağımsızlık için bir araya gelen herkese umut aşılar. Şair, yine katıldığı 1919 yılında Suriye Birlik Partisi'nin bir oturumunda Sîrû Binâ (Bizimle Yürüyün) adlı uzun bir kaside okur ve bu kasideinde Arap topraklarındaki başta manda yönetimleri olmak üzere her türlü sömürgeciliği hedef alır. Bu kasideinde vatani, üstünde yaşayan insanların uğruna feda olacağı bir ruh olarak tanımlar ve vatan uğruna feda olanların geride bıraktığı hatıralarla vatanların ölümsüzleşeceğini dile getirir. :⁴¹

لَمْ يُدِ إِذَا قِيلَ أَوْ دَى	مَنْ يَفْتَدِي أَوْطَانَهُ
كَانَتْ لَهُ الْأَوْطَانُ خُلْدًا	الَّذِي يُفْتَدِيهِ
أَبَدًا نُرَاخُ بِهِمَا وَنُفْدَى	هِيَ نُورٌ أَعْيُنِي أَلْبِي
بَلْ إِنَّهُمَا بِالرُّوحِ تُفْدَى	أَوْطَانُهُمَا أَرْوَاحُهُمَا
وَنُكْرًا فِخْ الْحَصْمِ الْأَلْدَى	أَبَدًا مُجَاهِدٌ دَوْمُهُمَا

*Vatan için kendini feda eden kişi ölmez, ölü de denmez ona.
Ölümsüz yapar vatanını, kendisinden geriye kalan hatıra.
Vatan, gözümüzün nurudur, huzur bulur, var oluruz onunla.
Bizim ruhumuzdur vatan, o ruh ki feda olunacak uğruna.
Mücadele edeceğiz onun için, karşı koyacağız amansız düşmana.*

Kâzîmî, Osmanlı yönetimine yönelik eleştirilerde bulunduğu ve muhalif düşüncelerini dile getirdiği birçok beyit kaleme alır. Nitekim o, Müslüman olmaktan önce Arap milletine mensubiyetini daha öncelikli görür ve her şeyden önce Arap olmakla övünür.⁴² Bu sebeple Arapların Osmanlı hükümünde olmasından dolayı Osmanlı Devleti'ne muhalif tutum ve davranışlar sergiler. Ancak şair, Osmanlı Devleti'nin gerek 1911-1912 yıllarında İtalyanlarla yaptığı Trablusgarp Savaşı'nda gerekse Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında 1912-1913'te meydana gelen Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ni destekler. Bu savaşları konu edindiği *Harbu'l-Hayâti'l-Bâkiyye* (Geride Kalan Hayatın Savaşı) ve *Harbu'l-Mecd ve 'ş-Şeref* (Onur ve Haysiyet Savaşı) şiirlerinde Osmanlıya yönelik övgü dolu beyitler kaleme alır. Bütün Müslümanlara, Osmanlıya yardım etme çağrısında bulunur ve Osmanlı'nın adaletine, ordusuna övgüler dizer. Savaş cephesinde savaşanları vatan uğruna şehit olmaya çağırır ve onlara her ne pahasına olursa olsun vatan toprağını savunmasını söyler. Osmanlı Devleti'nden ve tebaasından bahsettiği bazı beyitler şöyledir:⁴³

41 el-Kâzîmî, *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 236.

42 Ğayyâd, *Şa'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmî 'hayatuhu ve şî'ruhu'*, 146.

43 el-Kâzîmî, *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 114.

وَأَنْتُمْ بُنُو الْقَوْمِ الْأَلِي قَوْضُوا الطَّلَى
وَشَادُوا بِنَاءَ الْمَجْدِ فَوَقَّ الْجَمَاحِمَ
مِنَ الْأَرْضِ وَاجْتَنُّوا أَسْوَالَ الْمَطَّالِمِ

Siz (Osmanoğulları, zalimlerin) boyunlarını koparan, kafatasları üzerine asalet inşa eden, Zulmün kökünü kazıyıp yeryüzünün her köşesine adaletin saraylarını diken kavmin çocuklarıdır.

Kâzımî zikrettiğimiz şiirlerinde vatan uğruna savaşan askerlere yönelik şehitlik ve şehadet kavramlarını da över, onur ve şeref için ölenlerin asırlar boyu ölümsüz olacağını dile getirir:⁴⁴

مَنْ مَاتَ مِنْكُمْ شَهِيداً مَاتَ عَنْ شَرَفٍ
تَمَحَّى الدُّهُورُ لَا تَمَحَّى لَهُ رَقْمٌ
Sizden her kim şehit olursa onurlu ölür, çağlar silinir ama onun izi silinmez.

وَمَنْ كُلُّ فَادٍ بِالْحَيَاةِ بِأَدِهِ
يَرَى الْمَوْتَ أَوَّلَى مِنْ تَحْكُمِ عَائِشِمِ
يُلَاقِي الرِّدَى عَنِ وَاضِحِ التَّغْرِ بِاسْمِ
وَتَغْرُ الرِّدَى فِي كَفِّهِ غَيْرُ بِاسْمِ
Vatanı için canını feda eden her kişi, ölümü zalimin hükmünden evla görür.
Ölümün yüzü onun avuçlarında gülünç değilken, ölüme tebessümle yürür.

Yine şair, sömürge güçlerine karşı verilen mücadelede canlarını vatan için feda etmeyenlere yönelik eleştirilerde bulunup, boyunduruk altında yaşamalarının ayıplanacak ölümlerle neticeleneceğini zikreder:⁴⁵

مَنْ لَمْ يَمُتْ فِي الْوَعَى شَهِيداً
فَلْيَنْتَظِرْ مَوْتَهُ الدَّمِيمَا
Mücadelede şehit olarak ölmeyen kişi, ayıplanacak ölümünü beklesin.

4. Kâzımî'nin Şiirlerinde Bağımsızlık

4. 1. Bağımsızlık İçin Mücadele Etmek

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Irak topraklarında meydana gelen siyasî hadiseler neticesinde Irak halkı zorluklar yaşamış, uzun yıllar izleri silinmeyen yaralar almıştır. Bu siyasî hadiseler arasında Irak'ın İngilizler tarafından sömürülmesi ve halkın bağımsızlık için sömürge güçlerine karşı gösterdiği ayaklanmalar ve mücadeleler de bulunmaktadır. Nitekim bir halkın bağımsızlığına yapılan müdahale ya da halkın varlığını, onu meydana getiren unsurları tehdit eden herhangi bir baskı, ayaklanma ve direnişle neticelenir. Halk, özgürlüğünü elinden alan bu kâbustan kurtulmak için ayaklanma yoluna baş vurur, bağımsızlık ve egemenlik için bütün gücünü kullanır ve her kesimden birey bir bütün olarak bağımsızlık uğrunda savaşır.⁴⁶ Asker silahıyla mücadelesini gösterirken, çiftçi çapasıyla, şair ise beyitleriyle bu uğurda mücadele

44 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'Şa'iru'l-'Arab'*, 1: 108,119.

45 Abdulmuhsin el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'Şa'iru'l-'Arab'*, nşr: Hikmet Çadircı, (İskenderiyye: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, 1948), 2: 164.

46 Yusuf İzzeddin, *eş-Şi'ru'l-'Irakîyyu'l-hadîs ve esru'l-tayyârâtî's-siyasiyye ve'l-ictimaiyye fihî*, (Bağdat: Matba'atu Es'ad, 1379/1960), 137.

eder. Beyitlerinin gücünü kullanarak halkının özgürce bir yaşam elde etmesine mâni olan bütün engelleri ortadan kaldırmaya çalışır. Modern Irak şiirinde Kâzîmî de halkının bağımsızlığı için bu türden davranış ve tutumlar sergilemiş ve bu uğurda sayısız beyit kaleme almıştır. Sadece doğup büyüdüğü Irak halkı için bağımsızlık arzusunda bulunmamış, bütün Müslüman halkların bağımsız ve özgür bir şekilde yaşamasını arzulamıştır. İngiliz mandası altındaki Irak'ın, Fransız mandası altındaki Suriye'nin, o dönemlerde toprakları yavaş yavaş sömürülmeye başlayan Filistin'inin bağımsızlığı için sömürgeci devletlere beyitleriyle savaş açmıştır.

Kâzîmî'nin siyasi görüşü Arap milletini içinde bulunduğu uyuşukluktan uyandırmaya ve bağımsızlık için sömürge güçleriyle mücadeleye yoğunlaşmıştır. Kendisini, sömürülmenin verdiği zararları, yol açtığı rezaletleri, yaptığı sahtekarlıkları duyurmaya, insanlara yaşattığı utançları gün yüzüne çıkarmaya adanmıştır. Ülkesinde kurulan tuzaklarla halkının bütün birikimlerinin yok olduğunu, fakirlik ve sefalet içinde bir yaşama mahkûm bırakıldığını bütün gerçekliğiyle dile getirmiş; ancak ilimle, güçle, birlik içinde verilen bir mücadeleyle sömürülmenin karşısında durulacağını haykırmıştır.⁴⁷ Sadece halkı bağımsızlığa teşvik etmemiş, aynı zamanda bağımsızlık için gerek Irak'ta gerekse diğer Arap ülkelerinde çaba gösteren kişilere övgüler dizmiş, bu uğurda düzenlenen konferanslara katılarak insanları bilinçlendirmeye çalışmıştır. Kâzîmî'nin özgürlüğe olan tutkusu öylesine güçlü olmuştur ki, bir barakada özgürce yaşamayı gösterişli saraylarda yaşamaktan üstün tutmuştur:⁴⁸

مِنَ أَنْ أَعِيشَ الْيَوْمَ بَيْنَ قُصُورِ	الْكُوخِ أَهْنَأُ لِي وَنَفْسِي خُرَّةٌ
لَلْمَوْتِ أَوْ لِمِنْ حَيَاةٍ بُورِ	أَعِيشُ وَالْأَوْطَانَ لَيْسَتْ خُرَّةٌ
مِنْ عَذْلٍ عَادِلَةٍ وَعُذْرٍ عَدِيبِ	خَرَّتْ الْمَمَاتِ عَلَى الْحَيَاةِ تَخْلُصًا
مَأْوَى لِسَطَاةٍ وَهَمَى لِمُغِيرِ	مَنْ وَدَّ يَوْمًا أَنْ يَرَى أَوْطَانَهُ

Bir barakada özgürce yaşamak daha güzeldir, saraylar içinde yaşamaktan.

Yaşamış olur muyum vatanım tutsakken; evladır ölüm, yok olmuş bir hayattan.

Hayata tercih ettim ölümü, kurtulmak için af dileyenin affından, kınayanın azarından.

Kim hoşlanır vatanın soyguncular yuvası, saldırganlar yurdu olduğunu görmekten.

Kâzîmî Filistin, Irak, Suriye gibi bölgelerdeki Arapların yanında olmuş, sömürge güçleri ve ihanet içinde olan idareciler tarafından onlara dayatılan yaşamların acılarını paylaşmıştır. Bağımsızlık için şehit düşenlere kederlenip, bu uğurda savaşanlar için kaygılarını dile getirmiştir.⁴⁹ Bu doğrultuda Fransız sömürgesi altında bağımsızlık mücadelesi veren Suriyelilerin yaşadıklarını, çektiği sıkıntıları birçok şiirinde dile getirmiştir. Düzenlenen kongrelere katılarak bu halkın yanında olduğunu, Fransızların manda hükümeti kisvesi altında bölgedeki sömürgeciliğini, halkın bu sömürgecilğe karşı direnişini şiirlerine taşımıştır. Hatta Fuad Yusuf Selim (1893-1925) gibi Fransız sömürgesine karşı direniş gösteren ve bu uğurda ölen lider şahsiyetlere mersiyeler dizmiştir. Aynı şekilde Filistin'in özgürlüğü için mücadele eden Filistin halkına ve Filistin Heyeti'ne daima desteğini göstermiştir. 1921 yılında Mısır'ı ziyarete gelen Filistin

47 el-Ensârî, *Erba 'tu eyyâm ma'a Şâ'iri'l-'Arab 'Abdulmuhsin el-Kâzîmî*, 87.

48 el-Kâzîmî, *Divânü'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab*, 1: 230.

49 Ğayyâd, *Şâ'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmî 'hayatuhu ve şî'ruhu*, 136.

Heyeti'ne irticalen söylediği *Filistin İnne 'l-Kasde Lâ Yetehavvel* (Filistin, Hedef Sabittir) adlı kasidesinden bazı beyitlerinde şöyle söylemiştir:⁵⁰

فَلَيْسَ يَسْأَلُ الْقَصْدَ مَنْ لَيْسَ يَعْمَلُ	فَلَسْطِينَ لَا تَلْوِي عَنِ الْقَصْدِ وَأَعْمَلِي
فَكَيْفَ وَهَذَا الظُّلْمُ لَا يُتَحَمَّلُ	فَلَسْطِينَ شَاءَ الظُّلْمُ أَنْ تَتَحَمَّلِي
لَهُ مُرْبِعٌ فِي كَلْبٍ قَلْبٍ وَمَنْزُولُ	فَلَسْطِينَ سَأَرَى وَفَدَاكَ الْيَوْمَ نَازِلُ
فَإِنَّ جَمِيعَ الْعَرَبِ فِيكَ تُمْتَلُ	أَوْفَدَ فَلَسْطِينَ الَّذِي لَسْتُ وَاحِدًا

Filistin, vazgeçme amacından, çalış; ancak çalışan amaca ulaşmış olur.

Zulüm boyun eğmeni istiyor, nasıl olacak, bu zulüm dayanılmazken.

Bütün kalplerde yeri olan heyetinin bugün buraya geldiğini görüyorum.

Filistin heyeti! Hiçbir zaman yalnız değilsin, bütün Araplar seninle birlikte.

Başta Araplar olmak üzere sömürge altındaki Müslüman halkları bağımsızlık mücadelesine çağıran Kâzımî, bu amaç için duyarsız kalanlara, mücadele etmeyenlere de sitem etmiştir. Milletinin manda yönetimlerine boyun eğdiğine, bağımsızlık uğruna hiçbir şey yapmadığına, bütün bunların aksine geçmişle övünmek gibi tutum ve davranışlar içerisinde olduğuna tanıklık etmiş ve bunlara yönelik sitem dolu beyitler kaleme alarak halkının bir an önce içinde buldukları uyuşukluktan kurtulması gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre Irak, Suriye ve diğer birçok Arap coğrafyasında yaşayan bazıları, içinde buldukları durumdan bihabermiş gibi davranmakta ve bu kötü vaziyete karşı durmak için harekete geçmemektedir. Aslında onun sistemi sömürge güçleri karşısında sömürülen halkların çaresizce bekleyişinedir. Nitekim şu beyitlerinde bütün Doğu halklarına sitemini şöyle dile getirmiştir:⁵¹

مِنَ الْقَرِيبِ فَوَقَّكُمْ طُنُوبُ	فَمَا لَطُنُوبِكُمْ قَصُورَتْ وَطَالَتْ
وَتَعْلُو هَامَكُمْ مِنْهَا الْعُيُوبُ	تَطُولُ جِبَالِكُمْ مِنْهَا الرَّوَابِي
وَمَنْهَجِكُمْ إِلَى الْعُلْيَا حَيْبُ	رَضِيْتُمْ بِالْفُعُودِ عَلَى الدَّنَايَا
وَعَنْ حِطِّ الْفَخَارِ لَكُمْ نُكُوبُ	تَرُومُونَ الْفَخَارَ عَلَى الْأَعْيَادِي
وَعَارُ الْإِخْتِلَالِ بِكُمْ لَصِيْبُ	وَتَرْتَجُونَ الْخِلَاصَ مِنْ إِخْتِلَالِ
وَقَدْ عَلَّقْتِ مِنَ الْأَسَدِ النُّيُوبُ	كَمَا يَرْتَجُو الْقَرِيصُ خِلَاصَ نَفْسِي

Niçin ipleriniz kısaldı ve Batılının sizin üzerinize ipleri uzadı.

Küçük tepeler dağlarınızı aştı, ayak takımları liderlerinizi geçti.

Yükseklere gitmeye yolunuz açıkken, değersiz şeylere razı geldiniz.

Övünülecek şeylerden sapmışken, düşmana karşı övünmeyi dilediniz.

İşgalin utancı yakanıza yapışmışken, ondan kurtulmayı umdunuz.

Aslanın dişleri arasında sallanan avın, canını kurtarmayı umduğu gibi.

Sömürgeciliğin her türlüşüne karşı olan Kâzımî manda hükümetlerine de şiddetle karşı gelmiş, manda yönetim şeklini gasp etmeye, sömürgeye benzetmiştir. Öyle ki, Fransa'nın Suriye'deki manda yönetiminden bahsettiği bazı beyitleri şöyledir:⁵²

50 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab'*, 2: 233.

51 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 69.

52 el-Kâzımî, *Divânu'l-Kâzımî 'şa'iru'l-'Arab'*, 2: 166.

رَأَى لِأَطْمَاعِهِمْ سَاءَ قِيمَا
وَزِدَّدَتْ صَوْتَهُ الرَّخِيمَةَ
عَادَ بِهِ حَقُّهَا هَضِيمَةَ
نَرَى لَكُمْ بَيْنَنَا لُزُومًا
صَحَتْ فَرَنْسَا لَكِنَ أَرْتَنَّا
يَنْغَمَّةَ الْإِنْتِيْدَابِ غَتَّتْ
أَذَا إِنْتِيْدَابٌ أَمْ إغْتَصَبَتْ
لَا تُزْمُونَا بِكُمْ فَاسْتَنَّا

Uyandı Fransa ancak gösterdi bize açgözlülüğünün hastalıklı olduğunu.

Manda yönetimiyle terennüm etti ve (o güzel) kadife sesi yankılandı.

Bu bir manda yönetimi mi yoksa gasp mi, haklarımızı alıp götürdü.

Bizi kendinize mecbur etmeyin, kendimizde size karşı bir mecburiyet görmüyoruz.

Kâzîmî, Doğu toplumlarının birçoğuna musallat olan Batı sömürgesini iyi gözlemlemişti. Hindistan'dan Mısır'a doğudaki ülkelerin birçoğunu dolaştığı için sömürge altında harap olmuş toprakları yakından görme fırsatı yakalamıştı. Dolayısıyla şiirlerinde insanların neler çektiğini, nasıl ezildiklerini, sahip oldukları maddi-manevi değerlerin sömürgeciler tarafından nasıl gasp edildiğini bütün gerçekliğiyle şiirlerine taşımıştır. Bu ülkelerin yaşadığı zulmü şöyle betimlemektedir:⁵³

وَأَهْلُهَا تَفْسِيْ عَالِيْ بِأَلَادِ
سَمَاءُهَا تُمِطُ الرِّزَايَا
عَدُوا عَلَيَّهَا فَدَمَّرُوْهَا
وَذَوَّقُوا الْجُوعَ الْمَنَائِيَا
أَضْحَكْتَ مَقَاصِيْرُهَا زُسُومًا
وَأَرْضُهَا تُنْبِتُ الْغُمُومًا
وَأَهْلُكَ وَالنَّسْلُ وَالْحَمِيْمَةَ
وَأُورِدُوا الْعَطْشَ الْحَمِيْمَةَ

Yaşadıkları yurtlar yerle yeksan olmuş ülkelere ne kadar da yazık!

Oraların gökyüzü felaketler yağdırırken yeryüzü hüznler ekiyor.

Zulmettiler bu ülkelere, yakıp yıktılar, çoluk çocuk herkesi ve her şeyi yok ettiler.

Aç insanlara ölümü tattırırken susamış insanlara kaynar su uzattılar.

4. 2. Bağımsızlık İçin Birlik Çağrısı

Arap toplumunda insanların ruhunda birlik olmayı sağlayan etkenlerden biri de bütün Arapların tek millet olduğu, bütün Arap topraklarının ise tek vatan olduğu inancıdır. Bu inanç Arap milliyetçilik bilinciyle güçlenmiştir.⁵⁴ Bu uğurda düşünürlerin, şairlerin, yazarların haykırışları Arap topraklarının her bir köşesinde yükseldiğinde sömürge güçlerine karşı direniş çağrıları da yükselmeye başlamıştır. Arap halkları mücadeleye, özgürce bir yaşama, kendi kendini yönetebilme yolunda çaba sarfetmeye, bağımsızlık ve saygınlığı yeniden kazanmaya çağırılmıştır. Bu çağrılar Mısır'da el-Efgānî, Muhammed Abduh, Sa'd Zağlûl, Ahmed Şevkî gibi şahsiyetlerin sesiyle yükselirken, Şam'da Şekîb Arslan (1869-1946), Halil Mutrân (1869-1949) gibi şahsiyetlerin sesiyle yükselmiştir. Irak'ta ise sömürge güçlerine karşı bağımsızlık ve mücadele ez-Zehâvî, er-Rusâfî ve Kâzîmî gibi dönemin önde gelen şairlerinin kalemlerinden çıkan şiirlerle dile gelmiştir. Bu çağrılar sadece Arap vatanlarını özgürleştirmek için yapılmamıştır, bütün Doğu halklarını sömürgeciliğin, geri kalmışlığın köleliğinden kurtarmak için yapılmıştır.⁵⁵

53 el-Kâzîmî, *Divānu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, 2: 165.

54 Tefvik Lâzım, *Hareketu'l-tatavvur ve'l-tecdîd fi 'ş-şi'ri'l-Iraki'l-hadis*, (Bağdat: Matba'atu'l-İmân, 1971), 149.

55 Sâmi el-Kayyâlî, *Mîne'l-edebi'l-mu'âsir*, (Halep: Dâru'n-Neşri'l-Hadis, 1957), 21-22.

XX. ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti zayıflamaya başlayınca Arap toprakları bir bir Batılı devletlerin sömürgesi altına girmeye başlar. Irak ve Filistin’de İngilizler, Suriye’de Fransızlar, Trablusgarp’ta İtalyanlar sömürgelerini kurma girişimlerinde bulunur. Sömürgecilerin bu faaliyetlerine karşı milliyetçi kimliğiyle tanınan Kâzımî, Arap birliği çağrısında bulunur. Bütün Arapların birlik olması gerektiğini, doğudan batıya tek devlet altında toplanmasını savunur; ancak bu şekilde Batı sömürgesinde kurtulabileceğini söyler. Bu doğrultuda Arap milletini mübalağalı bir şekilde över, Arapçılığın yüceltir, Abbasiler döneminde olduğu gibi Arapların güç ve saygınlıklarının tekrar geleceğini dile getirir ve bütün bunları, insanların kalplerine hamasî duygularla yerleştirmeye çalışır. Arapların yekvücut olup güçlenmesini, bu birlik gücüyle her alanda maruz kalınan sömürülmenin sökülüp atılmasını kendisine gaye edinir. Nitekim Kâzımî’nin çağdaşı bazı şairler sömürge güçlerine karşı İslam birliği çağrısında bulunurken o, Arap birliği çağrısında bulunur.

Kâzımî’nin Arap birliği çağrısı onun Şâ’iru’l-‘Arab (Arapların Şairi) lakabını almasını sağlar. Çağdaşı birçok şair, Arap birliği hususunda herhangi bir fikir beyan etmezken o, bu hususta uzun kasideler nazmeder. Dolayısıyla bu lakabı tesadüfen almaz, Arap birliği doğrultusunda gösterdiği büyük çabasının ve bu doğrultuda söylediği şiirlerinin bir karşılığı olarak hak eder. Açgözlü sömürgeci güçler özeldir Irak olmak üzere bütün Arap coğrafyasının kaderiyle oynarken, bütün Arapları bir olmaya davet eder. Öyle ki sömürgeci güçlerin arzuları, Kâzımî’nin kabiliyetini bileyerek onu yeryüzündeki bütün Arapların hakkını savunmaya iter.⁵⁶ Nitekim o, Arap ülkelerini birbirinden ayrı tutmaz, hepsine aynı sevgiyle övgüler dizer. Maruz kaldıkları baskı, zulüm, sömürü karşısında onlarla aynı duyguları hissedip, zalime, sömürgeci devletlere karşı şiirleriyle direniş gösterir.⁵⁷ Ayrıca Kâzımî, parçalanmışlığa şiddetle karşı çıkar, bağımsızlık ve özgürlük için zalimin karşısında tek vatan, tek bayrak ve tek lider altında olunması gerektiğini dile getirir:⁵⁸

فِي طَرِيقِ الْمَجْدِ خَتَّى نَصْرًا	أُبْهَهَا الْعَزَبُ تَعَالَوْا نَلْتَقِي
سُجَّلَ النَّصْرُ لَهُ إِذْ سُجِّلَ	نَلْتَقِي نَحْتًا لِوَاءِ وَاحِدٍ
يَبْعَثُ الْعَزَمَ وَيُخَيِّبِي الْأَمَلَا	نُؤَيِّ الْأُمَمَ فِينَا قَائِدًا
أَوْ دَجَا الْحَطَّابِ أَنْارَ السُّبُلَا	قَائِدًا أَنْ أُجْمِعَ الْأُمَمَ سَطَا
وَيَقْتَبِمُ الْعَدْلَ، أَوْ يَغْتَرِلَا	يَدْفَعُ الظَّالِمَ عَن أَوْطَانِهِ

Ey Araplar gelin, zafere ulaşana kadar saygınlık yolunda birlik olalım.

Buluşalım tek bir bayrak altında ve kazanılacaksa onun için zafer kazanılsın.

Kararlılık gösteren ve umut yeşerten bir lider aramızda görevlendirelim.

Vaziyet karışık olursa o düzeltsin, kötü durumlarda yollarımıza o ışık saçsın.

Zalime karşı vatanını müdafaa edip, adalet inşa etsin ya da çekip gitsin.

Kâzımî, Arapların da içinde olduğu bütün Doğu halklarının aynı kaderi yaşadığını ve Batılı sömürgeciler tarafından dayatılan aynı yaşamlara mecbur bırakıldıklarını ifade etmektedir.

56 el-Bîr, *el-Kâzımî*, 58.

57 Ğayyâd, *Şâ’iru’l-‘Arab Abdulmuhsin el-Kâzımî ‘hayatuhu ve şî’ruhu’*, 123.

58 el-Kâzımî, *Divânü’l-Kâzımî ‘şa’iru’l-‘Arab’*, 1: 298.

Ona göre Doğu halkları her ne kadar harita üzerinde çizgilerle sınırlar koyulup farklı toprak parçalarında yaşasalar da aslında hepsi aynı acıları paylaşmakta ve aynı sorunlarla mücadele etmektedir. Dolayısıyla kendi milletine yönelik birlik çağrısında bulunduğu gibi farklı topraklarda, farklı gelenek ve kültürlerde yaşayan Doğu halklarının sömürge güçleri karşısındaki gönül birliklerine, kader birliklerine de değinmektedir. Hindistan'dan Afganistan'a, İran'dan Mısır'a zalimin karşısında bir vücut olduklarını, yapılan baskı ve zulme karşı hepsinin aynı acıyı hissettiklerini şiirleriyle dile getirmektedir. Nitekim Kâzîmî'nin Doğuyu bir bütün gibi tasvir etmesinin temelinde; bağımsızlık ve özgürlüğe giden yolda birlik ve beraberliğin olmazsa olmaz bir güç olduğunu yansıtmak vardır.⁵⁹

أَعْضَاءُ إِنِّ بَابِعَتِ لَا تُنْقِضُ الْبَيْعَا	كَأَمَّا الشَّرْقُ جِسْمٌ وَالشُّعُوبُ بِهِ
رَأَيْتَ فِي مِصْرَ عُضْوًا يَشْتَكِي الْوَجْعَا	إِذَا إِشْتَكَى عُضْوُهَا الْهِنْدِيَّ مِنْ وَجْعِ
وَجَدْتَ فِي جَلِّقِ طَرْفًا لَهَا دَمْعَا	وَإِن تَمَيَّيْتُ فِي بَغْدَادِ ذَا شَجْنِ
رَأَيْتَ فِي فَارِسَ مَنْ يَدْفَعُ الْجِشْمَا	وَإِن أَنَاخَ عَلَى الْأَفْعَانِ ذُو جَشْمِ
مِنْ جَانِحِ أَكَلِ الدُّنْيَا فَمَا شَبِعَا	إِنِّي أَعْوُدُ أَذْنَاهُ وَأَبْعُدُهُ

*Doğu bir vücut gibi, halkları birer aza, birlik olduklarında bozulmaz dayanışma.
Acıdan şikâyet ettiğinde Hindistan, Mısır'ın da şikâyet ettiğini görürsün acıdan.
Bağdat'ta üzgün birini gördüğünde, bir yüz görürsün Dimaşk'ta gözyaşları akıtan.
Açgözlü biri Afganistan'ı sömürdüğünde, görürsün İran'da açgözlüye karşı çıkan.
En yakınından en uzağına Doğuya sığınırım, dünyayı yiyip de doymayan aç kişiden.*

Kâzîmî Mısır'da yaşadığı süreçte İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Mısır halkının daima yanında yer alır, bağımsızlık için birlik çağrılarında bulunur. Mısır'ın bağımsızlığı için büyük mücadeleler veren Sa'd Zağlûl'la dostluklar kurar, onun ölümü üzerine mersiyeyle söyler. Ona söylediği Rahele ez-Za'îm (Lider Öldü) adlı bir mersiyesinde vatani savunma ve bağımsızlık için birlik olma konularından şöyle bahseder:⁶⁰

جَيْشًا يَدُودُ عَنِ الْبِلَادِ لَهَا مَا	لَا فَرْقَ مَا بَيْنَ الَّذِينَ تَأَلَّفُوا
فِي نُصْرَةِ الْأَوْطَانِ أَمْ إِسْلَامًا	سَيِّانٍ كَانَ اللَّيْبُنُ نَصْرَانِيَّةً
وَلَقَدْ عَبَدْنَا اللَّهَ لَا أَصْنَامًا	إِنَّا إِتَّخَذْنَا دِينَنَا إِسْتِقْلَالًا

*Hiçbir fark yoktur, memleketi koruyacak büyük bir ordu kuranlar arasında.
Din, İslamiyet de olsa Hristiyanlık da olsa eşittir vatanın zaferi uğrunda.
İstiklalimizi kendimize inanç yaptık, puta tapmadık, kul olduk Allah yolunda.*

Kâzîmî milliyetçi bir şair olmasına ve Osmanlı Devleti'nin politikalarını eleştirmesine rağmen Batılı devletlerle Osmanlı Devleti'nin yaptığı muharebelerde Osmanlı'ya destek verir. Bu muharebelerde Batı'ya karşı İslam sancağının bağımsızlığı adına Osmanlı Devleti etrafında birlik çağrısında bulunur. Osmanlı Devleti'ni İslam dinin koruyucusu olarak niteleyip bu devletin ordusuna övgüler dizer. Bu devletin düşmanını ise bütün Müslümanların düşmanı olarak sayar:⁶¹

59 el-Kâzîmî, *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, 2: 149.

60 el-Kâzîmî, *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, 2: 217.

61 el-Kâzîmî, *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*, 1: 116-117.

فَجُنْدُكَ فِي اهْتِجَاءِ أَسَدِ الْمَلَا حِمِ
وَأَرْضُكَ مَالِي بِالْأَسُودِ الصَّرَاغِمِ
وَقَائِدُهُ يَوْمَ الْوَعْدِ مِثْلُ (نَاطِلِمِ)
وَأَلُّ لُؤَيِّ فِي الْبِرِّ زَالٍ وَهَاشِمِ
رِفَاقِ الْحَوَاشِي وَاضْحَاتِ الْمَبَايِمِ
خُصْمُومٌ جَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ الْأَكْرَامِ

فَلَا تُخَشِّ مِنْ جَيْشِ الْعَدُوِّ وَجُنْدِهِ
وَكَيْفَ يَجُوسُ الذُّبُّ أَرْضَكَ خُلْسَةً
وَكَيْفَ يَخَافُ الْجَيْشُ نَفْسَ عَقُودِهِ
أَأَلُّكَ يَا عُثْمَانُ أَمْ أَلُّ يَعْزُبُ
يُلَاقُونَ عَبَّاسَ الظُّطُوبِ بِأَوْجِهِ
حُمَاةَ حِمَى الْإِسْلَامِ إِنْ خُصْمُومُكُمْ

...

Düşmanın ordusundan ve askerinden korkma, senin askerin cenk aslanlarıdır savaşta. Senin toprağın aslanlarla doluysen, nasıl olurda kurt gizlice gezinir senin toprağında. Ordu nasıl korkar birliklerin dağılmasından, Nâzım⁶² gibi bir komutan varken başında. Ey Osman! Senin ailen mi yoksa Ya 'rub'un, Luey'in ve Hâşim'in ailesi mi savaşta, Canı gönülden ve güler bir yüzle karşılılık veriyor çatık kaşlı (amansız) düşmana?

...

Ey İslam dinin hamileri (Osmanoğulları)! Sizin düşmanınız bütün Müslüman halklarının düşmanıdır:

Sonuç

XX. yüzyılın çalkantılı geçen ilk çeyreğinde başta Irak coğrafyası olmak üzere bütün Arap coğrafyasında siyasî ve toplumsal birçok hadise meydana gelmiştir. Yazın dünyasına çeşitli yönleriyle yansıyan bu hadiseler şiir olmak üzere edebiyatın da birçok türünde kendine yer edinmiştir. Dönemin birçok şairi yaşadıkları toplumun bu hadiseler neticesindeki sorunlarını yakından irdeleyen, çözüm yolları gösteren, halkı daha fazla merkeze alan beyitler kaleme almıştır. Bu şairler genel itibarıyla “sanat toplum içindir” anlayışını benimseyerek halkçı kimlikleriyle ön plana çıkmıştır. Iraklı şair Abdulmuhsin el-Kâzımî de bu şairler arasındadır. Kâzımî yaşadığı dönemde çağdaşı birçok şair gibi Arap halklarının birçok meselesini ele alsada da şiirlerini incelediğimizde en fazla vatan ve bağımsızlık temaları üzerine eğilim göstermiştir. Bunun yegâne sebepleri arasında; şairin vatanından uzak gurbette yaşaması, milliyetçi kimliğinin ağır basması ve yaşadığı dönemde Irak, Suriye, Mısır ve Filistin gibi Arap topraklarının Batı sömürmesine girmesi sayılabilir. Bu doğrultuda vatan ve bağımsızlık uğruna sarf edilen her çabaya övgüler yağdırır, yapılan kongrelere katılır ve bütün Arap halklarını tek vatan ve tek bayrak altında toplamaya, bu şekilde bağımsızlık mücadelesi vermeye davet eder. Bu daveti Arap milletiyle sınırlı kalmaz, bazen bütün Doğu milletlerine yönelik olur.

Kâzımî'nin vatan ile ilgili söylediği şiirlerinin genel itibarıyla iki tema etrafında cereyan ettiği gözlemlenmiştir. Bunlardan biri vatana özlem diğeri ise vatan için şehit olmaktır. Vatana özlem teması Mısır'a zorunlu göç etmesiyle şiirlerinde belirgin olmaya başlamıştır. Zira Irak'ta kaleme aldığı şiirlerinde bu temayı dair beyitler bulunmamaktadır. Bu şiirlerinde Bağdat'a, Kerh şehrine, dostlarına, çocukluğuna, anılarına olan özlemine hüznün ve keder dolu beyitlerle dile getirmiş ve bu şiirleriyle özlemine hafifletmeye çalışmıştır. Vatan için şehit

62 Hüseyin Nâzım Paşa (1853-1913), I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun Başkomutanı.

olma temasında ise vatan kavramı Irak'la sınırlı kalmayarak bütün Arap topraklarını bazen de Müslüman topraklarını kapsamıştır. Bu tema çerçevesinde bütün Arap coğrafyasının tek vatan olduğunu zikrederek şehitlik, şehadet kavramlarını yüceltmış ve insanları vatan için şehit olmaya çağırmıştır. Çünkü ona göre ölüm, başkası tarafından sömürülmekten ya da onun boyunduruğu altında yaşamaktan daha evladır. Öyle ki savaş esnasında vatani için şehit olmayan kişilere yönelik eleştirilerde bulunarak onlara yönelik küçümseyici davranış ve tutum içerisinde olmuştur. Bütün bunlar şairin milletine ve vatanına sevgisinin bir sonucu olarak şiir beyitlerine yansımıştır.

Kâzîmî, şiirlerinde bağımsızlık temasını da sıklıkla ele almıştır. Bu beyitlerinde genel itibarıyla Arap halklarını bağımsızlık için mücadele etmeye çağırmış, ancak birlik olduğunda bağımsızlığın elde edilebileceğini söylemiştir. Bu beyitleriyle halk kitleleri üzerinde belirleyici ve yönlendirici bir güç elde ederek Batılı devletlerin manda yönetimi ilan ettiği birçok Arap ülkesinin bağımsızlık mücadelesine destek vermiş, elde ettiği bu gücü bu yolda kullanmıştır. Nitekim şair, manda yönetimlerine eleştirilerde bulunarak Fransız mandası altındaki Suriye ve İngiliz mandası altındaki Filistin halklarının bağımsızlık çabaları çerçevesinde düzenledikleri konferanslara davetli olarak katılıp insanları bağımsızlığa davet etmiştir. Kâzîmî her ne kadar Araplara çağrıda bulunsun da aslında sömürge altındaki bütün halkları birlik olmaya davet etmiştir. Çünkü ona göre bu halklar aynı kaderleri, aynı acıları yaşamaktadır ve bu yüzden Batılı sömürge güçleri karşısında birlik olunması gerektiğini savunmaktadır. Öyle ki bu bakış açısıyla Osmanlı Devleti'ne Batılı devletlerle girdiği Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda destek vererek bütün Müslüman halkların bu devletin yanında Batılı güçlere karşı birlik olması gerektiğini dile getirmiştir.

Kâzîmî bağımsızlık temalı beyitlerinde sömürge altındaki Doğu halkların yaşadığı zorlukları, sömürülenin yarattığı sosyolojik ve psikolojik tahribatları realist bir şekilde yansıtmıştır. Nitekim o, Hindistan, İran, Mısır gibi birçok ülkede bulunmuş, sömürge güçlerinin bu topraklarda yaptığı tahribatlara yakından şahit olmuştur. Dolayısıyla şiirlerinde bağımsızlık için birlik olmaya ve bağımsızlık kavramına dikkat çekmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ali, Abdurrahim Muhammed. *el-Kâzîmî şâ'iru'l-kifâhi'l-'Arabîyyi'l-hâlid*. Necef: Matba' tu'l-Garî'l-Hadîse, 1961.
- Basrî, Mîr. *'A'lamu'l-edeb fi'l-Iraki'l-hadis*. Londra: Dâru'l-Hikme, 1994.
- Battî, Rafa'îl. "Mukaddime". *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'* içinde. nşr. Hikmet Çadircı. 1-10. İskenderiyye:

- Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1948.
- Batfî, Rafa'il. *el-Edebu'l-'asri fi'l-Iraki'l-'Arabî 'el-kısmu'l-evvel manzûm'*. Mısır: Hindâvî, 2017.
- el-Bîr, Mehdî. *el-Kâzîmî*. Bağdat: Matba'atu'z-Za'îm, 1961.
- el-Cuyûsî, Selma el-Ḥadrâ'u. *el-İtticâhât ve'l-harekât fi's-şî'ri'l-'Arabiyyi'l-hadîs*. Trc: Abdulvahid Lu'lu'e. Beyrût: Merkezu Dirasatî'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2007.
- ed-Debbâğ, Abdülkerim. *Mevsû'atu's-şu'arâi'l-Kâzîmiyyîn*. Irak: el-'Atabetu'l-Kâzîmiyyetu'l-Mukaddese, 2014.
- el-Ensârî, Abdulkuddus. *Erba'tu eyyâm ma'a şâ'iri'l-'Arab 'Abdulmuhsin el-Kâzîmî'*. By., 1968.
- Ğayyâd, Muhsin. *Şâ'iru'l-'Arab Abdulmuhsin el-Kâzîmî 'hayatuhu ve şî'ruhu'*. Bağdat: Dâru'l-Hürriyet li't-Taba'a, 1976.
- el-Hayyât, Celâl. *eş-Şî'ru'l-Iraki'l-hadîs 'merhaletun ve ta'avvurun'*. Lübnan: Dâru'r-Râ'idi'l-'Arabî, 1987.
- İzzeddin, Yusuf. *eş-Şî'ru'l-Irakiyyu'l-hadîs ve 'esru'l-tayyârâti's-siyasiyye ve'l-ictimaiyye fîhi*. Bağdat: Matba'atu Es'ad, 1379/1960.
- İzzeddin, Yusuf. *Şu'arâ'u'l-Irâk fi'l-karni'l-'işrîn*. Bağdat: Matba'atu Es'ad, 1388/1969.
- el-Kayyâlî, Sâmî. *Mine'l-edebi'l-mu'âsir*. Halep: Dâru'n-Neşri'l-Hadîs, 1957.
- el-Kâzîmî, Abdulmuhsin. *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*. Thk: Hikmet Çadırcı. İskenderiyye: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1948.
- el-Kâzîmî, Abdulmuhsin. *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'*. Thk: Hikmet Çadırcı. Dimaşk: Matba'atu İbn Zeydûn, 1940.
- Lâzım, Tevfik. *Hareketu't-tatavvur ve't-tecdîd fi's-şî'ri'l-Iraki'l-hadîs*. Bağdat: Matba'atu'l-Îmân, 1971.
- el-Mağribî, Abdulkadir. "Mukaddime". *Divânu'l-Kâzîmî 'şa'iru'l-'Arab'* içinde. nşr. Hikmet Çadırcı. 11-17. İskenderiyye: Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1948.
- Mihâîl, Sa'd. *Adâbu'l-'asr fi's-şu'arâ'i's-Şâm ve'l-Irâk ve Mısır*. Mısır: Matba'atu'l-Umrân, ty.
- Muttakî, Emîr Mukaddem. *eş-Şehâdetu ve's-şehîd fi's-şî'ri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir'*. *Afâku'l-Hadârati'l-İslâmiyye: Akâdemîyyetu'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'd-Dirâseti's-Sekâfe Dergisi*. 14/1 (2011): 85-116.
- Şaban, İbrahim. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebi ve Kültürel Çevre". Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Yakub, 'İmîl Bedî'. *Mu'cemu's-şu'arâ'i munzu bed'i 'aşri'n-nahda*. Beyrût: Dâru Sâdir, 2004.
- ez-Ziriklî, Hayreddîn. *el-'A'lâm*. 8 cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

